

Alles is gedaan om het recht te vinden

Opgedragen aan mijn broer Lodewijk.

ALLES IS GEDAAN
OM HET RECHT TE VINDEN

Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden
1945-1949

MICHIEL SEVEREIN

Hilversum
Verloren
2017

Foto voorzijde: Het Paleis van Justitie aan het Wilhelminaplein in Leeuwarden in 1941. Hier zetelde na de oorlog de Kamer Leeuwarden van het Bijzonder Gerechtshof. *Foto Collectie Historisch Centrum Leeuwarden*. Foto achterzijde: De Duitser Joseph Schreieder staat in januari 1949 terecht voor het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden. *Foto Beeldbank WO2 NIOD, Amsterdam*.

ISBN 978-90-8704-642-2
© 2017 Michiel Severein & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Lijst van afkortingen	9
Woord vooraf	11
1 Inleiding	13
1.1 Het doel van deze studie	13
1.1.1 De bijzondere rechtspleging	13
1.1.2 Het recht op een eerlijk proces als uitgangspunt	14
1.1.3 Het recht op een eerlijk proces nader beschouwd	19
1.1.4 Argumenten voor een onderzoek	20
1.1.5 De vraagstelling	21
1.1.6 Behoorlijke rechtspleging	21
1.1.7 De methodiek van het onderzoek	22
1.2 Enige facetten van de bijzondere rechtspraak	23
1.2.1 Bijzondere rechtspraak: berechting der ontrouwen	23
1.2.2 Bijzondere rechtspraak: haar entourage	24
1.2.3 Bijzondere rechtspraak: de Londense wetgeving	27
1.2.4 Bijzondere rechtspraak: de bijzondere colleges	33
1.2.5 Bijzondere rechtspraak: enige biografische aantekeningen	39
1.3 Een afscheidscollege en een afscheidspaatje	44
2 De bijzondere rechtspleging als sociale functionaliteit	48
2.1 Het bont palet der ontrouwen	48
2.1.1 De politiek gemotiveerden	48
2.1.2 Wapendragers en andere helpers	52
2.1.3 Ambtenaren en vrije beroepen	52
2.1.4 Het bedrijfsleven	53
2.1.5 Verraders	54
2.1.6 De twijfelgevallen	55
2.2 Eenheid in verscheidenheid	55
2.3 De aanpak der ontrouwen: de uitgangspunten	59

2.4	Arrestatie, internering en berechting: de praktijk	61
2.5	De toestand in Nederland na de bevrijding	68
2.6	De toestand in Friesland na de bevrijding	72
2.7	De publieke aandacht voor de bijzondere rechtspleging	78
2.8	De subsocialiteit als toetssteen	85
2.9	De subsocialiteit als hulpmiddel bij de berechting	87
2.10	De subsocialiteit en de bijzondere rechtspleging: twee bijzonderheden	91
2.11	De subsocialiteit als hulpmiddel bij de bijzondere rechtspleging	97
2.12	De subsocialiteit in relatie tot de strafrechtstheorieën	100
2.13	Conclusie	104
3	Motiveren I: verweren	107
3.1	Inleiding	107
3.2	Geldigheid van de dagvaarding	108
3.3	Rechtsmacht, bevoegdheid	109
3.4	Ontvankelijkheid van de procureur-fiscaal	112
3.5	Bewijs	118
	3.5.1 Opzet	119
	3.5.2 Feit van algemene bekendheid	120
3.6	Strafuitsluitingsgronden	147
	3.6.1 Inleiding	147
	3.6.2 Rechtvaardigingsgronden	148
	3.6.2.1 Ambtelijk bevel	148
	3.6.2.2 Overmacht, noodtoestand	158
	3.6.2.2.1 Overmacht	158
	3.6.2.2.2 Noodtoestand	163
	3.6.3 Schulduitsluitingsgronden	165
	3.6.3.1 Noodweerexces	165
	3.6.3.2 Onbevoegd ambtelijk bevel	166
	3.6.3.3 Niet-toerekenbaarheid	166
3.7	Conclusie	174
	Afbeeldingen	176
4	Motiveren II: de strafmotivering	187
4.1	Inleiding	187
4.2	Het Bijzonder Gerechtshof	190
	4.2.1 De standaardmotivering	190
	4.2.2 De bijzondere motivering; inleiding	193
	4.2.2.1 De bijzondere motivering; strafverzwarende motieven	195
	4.2.2.1.1 Gerelateerd aan het bewezenverklaarde feit	195
	4.2.2.1.2 Gerelateerd aan de persoon van de verdachte	197

4.2.2.2	De bijzondere motivering; strafverlichtende motieven	198
4.2.2.2.1	Gerelateerd aan het bewezenverklaarde feit	198
4.2.2.2.2	Gerelateerd aan de persoon van de verdachte	199
4.2.2.3	De bijzondere motivering; overige motiveringen	200
4.2.2.3.1	Verrekening met bewaring	200
4.2.2.3.2	Verrekening met krijgsgevangenschap	202
4.2.2.3.3	De jubileumgratie	202
4.3	De Bijzondere Raad van Cassatie	203
4.3.1	Strafverzwarende motieven	204
4.3.2	Strafverlichtende motieven	205
4.4	De relatie tussen motivering en strafmaat	210
4.4.1	Standaardmotivering	214
4.4.2	Bijzondere motivering	216
4.5	Conclusie	216
5	Motiveren III: de sancties	218
5.1	Inleiding	218
5.2	Het sanctiestelsel van de bijzondere rechtspleging	219
5.3	Hoofdstraffen	224
5.3.1	Doodstraf	224
5.3.2	Gevangenisstraf	235
5.3.2.1	Voorwaardelijke veroordeling	242
5.3.3	Geldboete	245
5.4	Bijkomende straffen	246
5.4.1	Ontzetting van bepaalde rechten	246
5.4.1.1	Inleiding	246
5.4.1.2	De regeling in de bijzondere rechtspleging	247
5.4.1.3	Ontzetting van het recht ambten te bekleden	248
5.4.1.4	Ontzetting van het recht bij de gewapende macht te dienen	250
5.4.1.5	Ontzetting van het kiesrecht	250
5.4.1.5.1	Verlies van Nederlanderschap	252
5.4.1.5.2	Ontzetting van rechten die men niet heeft	254
5.4.2	Beroepsverboden	255
5.4.3	Plaatsing in een Rijkswerkinrichting	263
5.4.4	Verbeurdverklaring	265
5.4.5	Openbaarmaking van de rechterlijke uitspraak	265
5.5	Maatregelen	266
5.6	Rechterlijk pardon (art 10 bbs)	268
5.7	De vordering van het openbaar ministerie	270
5.8	Enige opmerkingen over het gratiebeleid	272
5.9	Conclusie	283

6	Conclusies	285
6.1	Een behoorlijke rechtspleging; uitgangspunten	285
6.1.1	Een eerlijk proces	286
6.1.2	Het juridisch gehalte	294
6.1.2.1	Ingaan op verweren	295
6.1.2.2	De strafmotivering	299
6.1.2.3	De sancties	300
6.1.3	De sociale functionaliteit	303
7	Naschrift	306
	Bijlagen	313
	Tabel 1 Sancties Hof naar delict en jaartal	313
	Tabel 2 Strafmotivering Hof	328
	Tabel 3 Strafmotivering Raad	331
	Tabel 4 Delict, jaartal, sanctie	333
	Samenvatting	352
	Zusammenfassung	356
	Summary	361
	Gearfetting	365
	Lijst van geraadpleegde literatuur en andere bronnen	369
	Personenregister	377
	Zakenregister	383

Lijst van afkortingen

BBS	Besluit buitengewoon strafrecht
BBG	Besluit op de Bijzondere Gerechtshoven
BBR	Besluit buitengewone rechtspleging
BG	Bijzonder Gerechtshof
BGB	Bijzonder Gratie-adviesbesluit
BRvC	Bijzondere Raad van Cassatie
BS	Binnenlandse Strijdkrachten
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
EHRM	Europees Hof voor de rechten van de mens
EVRM	Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
Gr.	Grondwet
Hand. II	Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
HR	Hoge Raad der Nederlanden
i.w.tr.	Inwerkingtreding
K.B.	Koninklijk Besluit
KP	Knokploegen
LO	Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers
LOR	Landoorlogreglement
MG	Militair Gezag
MvT	Memorie van Toelichting
NA	Nationaal Archief
<i>NJ</i>	<i>Nederlandse Jurisprudentie</i>
<i>NJB</i>	<i>Nederlands Juristenblad</i>
NJV	Nederlandse Juristenvereniging
NOR	Naoorlogse Rechtspraak
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrer Korps
O.M.	Openbaar Ministerie
O.R.O.	Oorspronkelijk Regeringsontwerp
POD	Politieke Opsporingsdienst
PRA	Politieke Recherche Afdeling
S.	Staatsblad
SD	Sicherheitsdienst
SER	Sociaal-economische raad

Sipo	Sicherheitspolizei
Sr.	Wetboek van Strafrecht
SS	Schutzstaffel
StGB	Strafgesetzbuch
STPD	Stichting toezicht politieke delinquenten
Sv.	Wetboek van Strafvordering
<i>Trb.</i>	<i>Tractatenblad</i>
<i>T.v.S.</i>	<i>Tijdschrift voor Strafrecht</i>
VI	Voorwaardelijke Invrijheidstelling
VO	Verordening (Verordnung)

Woord vooraf

Deze studie behelst een onderzoek naar de rechtspraak van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, Kamer Leeuwarden, in de jaren 1945-1949. In het eerste hoofdstuk wordt nader op vraagstelling en methodiek van het onderzoek ingegaan.

Mijn belangstelling voor het onderwerp werd gewekt, toen mijn huidige copromotor mr. dr. drs. H.L.C. Hermans, destijds bijzonder hoogleraar rechtspleging aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, in 2004 belangstellenden zocht voor het opzetten van een project, in het kader waarvan de bijzondere rechtspraak in het Noordelijk hofressort zou worden onderzocht.

Het onderhavig onderzoek is voornamelijk uitgevoerd in twee niet openbare archieven, te weten het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, dat wordt beheerd door het Nationaal Archief in Den Haag, en het archief van de procureur-generaal te Leeuwarden 1940-1949 (waarin opgenomen het archief van de procureur-fiscaal), dat wordt bewaard bij Tresoar in Leeuwarden. Daarnaast is veel materiaal geput uit publicaties over de Tweede Wereldoorlog en meer bepaald over de bijzondere rechtspleging; deze bronnen zijn verantwoord in de literatuurlijst.

Het archiefonderzoek is uitgevoerd in de jaren 2006 tot 2012. Het literatuuronderzoek is afgesloten op 31 december 2016.

Zoals hierboven opgemerkt gaat deze studie over de Kamer Leeuwarden van het Bijzonder Gerechtshof aldaar, dat uit drie kamers bestond. Terwille van de leesbaarheid heb ik gesproken over het Hof, als ik de Kamer Leeuwarden bedoelde, tenzij uit de context blijkt dat ook bedoeld wordt op de beide andere kamers.

Eveneens ter wille van de leesbaarheid is gekozen voor de voorkeurspelling. Slechts daar waar een vooroorlogse tekst letterlijk is geciteerd, is de oude spelling van die tijd gehandhaafd. Een aparte plaats nemen hier de citaten uit de rechterlijke uitspraken in. De gerechten waren gewoon hun uitspraken in de indirecte rede te schrijven en zij gebruikten ook na de oorlog nog vaak de oude spelling. Vanwege de leesbaarheid heb ik deze citaten omgezet in de directe rede en in de voorkeurspelling.

Een bijzondere kwestie is het citeren van namen van verdachten en veroordeelden in de bijzondere rechtspleging. In de kranten en jurisprudentieverzamelingen van die tijd werden de namen, beroepen en woonplaatsen voluit geciteerd; in ge-

wone strafzaken gebeurde dit niet. Om inzage in de (niet openbare) archieven te krijgen heb ik moeten toezeggen dat ik geen namen zal noemen. Aan die toezegging heb ik mij uiteraard gehouden. Ik heb ervoor gekozen verdachten en veroordeelden slechts met hun initialen en hun geboortejaar aan te duiden. Het noemen van namen heeft geen meerwaarde en kan belastend zijn voor de betrokken personen en hun familie. Voor het onderzoek waren bovendien niet de personen van belang, maar hun gedragingen. Ik heb een uitzondering gemaakt voor personen die door hun functie of werkzaamheid zelf voor de openbaarheid hebben gekozen, zoals leidende NSB-ers, Duitse bestuurders, leidinggevende ambtenaren, rechters, leden van het openbaar ministerie, commissarissen in de provincie, burgemeesters en leidende politiefunctionarissen, zowel Nederlandse als Duitse.

Gaarne betuig ik mijn dank aan mevrouw B.J. Meiboom en de heer S.F.M. Plantinga, beiden tijdens mijn archiefonderzoek verbonden aan het Nationaal Archief in Den Haag, alsmede aan de heer L. Oldersma, plaatsvervangend-archivaris van Tresoar in Leeuwarden.

De heer R. van der Ploeg te Appingedam heeft mij geholpen bij het onderzoek naar historische krantenberichten, die moesten dienen ter staving van bepaalde opvattingen, alsmede bij het samenstellen van het zakenregister en bij het corrigeren van de drukproeven. Ik ben hem voor deze hulp veel dank verschuldigd.

Naast de heren Oldersma, Plantinga en Van der Ploeg waren ook mr. dr. A.G. Bosch te Leeuwarden en mevrouw mr. L.S. Gosselaar te Groningen zo vriendelijk het manuscript te lezen en van commentaar te voorzien.

In het bijzonder gaat mijn dank uit naar mijn promotor prof. mr. L.C. Winkel, emeritus-hoogleraar rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, en naar mijn copromotor mr. dr. drs. H.L.C. Hermans, voormalig bijzonder hoogleraar rechtspleging aan diezelfde universiteit. Ik heb hun niet aflatende belangstelling voor mijn onderzoek en hun opmerkingen tijdens vele vruchtbare discussies als een grote steun en aanmoediging ervaren.

I Inleiding

1.1 HET DOEL VAN DEZE STUDIE

1.1.1 De bijzondere rechtspleging

Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft een grote groep Nederlanders op enige wijze gecollaboreerd met de Duitse bezetter. De Regering, die tijdens de oorlog in Londen verbleef, besloot dat deze collaboratie na de oorlog moest worden bestraft. Zij vaardigde daartoe in 1943 in Londen een aantal besluiten uit met de status van noodwetgeving. De Regering koos voor een wijze van berechting die materieel en formeel afweek van de gebruikelijke wetten. Deze afwijkende berechting staat bekend als de bijzondere rechtspleging.

Materieel week de bijzondere wetgeving vooral af door het verhogen van de strafmaat. Opvallend was de herinvoering van de doodstraf en het terzijde stellen van art. 1 Sr., waardoor de strafbaarstelling kon terugwerken tot het begin van de bezetting. Men kon dus worden gestraft voor feiten die nog niet strafbaar waren toen ze werden gepleegd. Dit gold bijvoorbeeld voor de nieuw ingevoerde misdrijven verraad (art. 26 BBS) en zelfverrijking (art. 27 BBS).

Formeel week de bijzondere wetgeving af doordat de berechting van misdrijven werd opgedragen aan bijzondere gerechtshoven en een bijzondere raad van cassatie die waren samengesteld uit burgerlijke (niet-militaire) en militaire raadsheren. Achtergrond hiervan was dat de Regering een ordentelijke berechting door onafhankelijke, bij de wet ingestelde en volgens de wet rechtsprekende rechters wenste, maar niet door krijgsraden en niet door het voormalig verzet. Afwijkend waren ook het schrappen van het hoger beroep en de bepaling dat de cassatierechter zich kon uitlaten over de strafmaat. Beroep was in beginsel alleen mogelijk als het gerechtshof daartoe verlof verleende. Een grote afwijking was ook dat de verdachte zonder rechterlijke controle voor onbepaalde tijd in bewaring kon worden gesteld.

De hier beschreven afwijkingen van de gewone rechtspleging worden nog nader uitgewerkt.

Wie zich onvaderlandslievend had gedragen, maar niet een misdrijf had gepleegd (bijvoorbeeld lid was geweest van een 'foute' organisatie) werd berecht door een

tribunaal, een uit leken samengesteld gerecht met een jurist als voorzitter. De wetgever meende dat bij de berechting door een tribunaal sprake was van tuchtrechtelijke (wellicht beter: administratiefrechtelijke) berechting. De tribunalen konden niettemin zware sancties opleggen, namelijk tien jaren internering, ontneming van bepaalde rechten en verbeurdverklaring van het vermogen.¹ Aanvankelijk was het de bedoeling dat iedere verdachte zou worden vervolgd voor een tribunaal en zij die een misdrijf hadden gepleegd ook nog eens voor een bijzonder hof. Het grote aantal personen dat moest worden berecht (ca. 100.000) maakte dit voornemen illusoir. De uitkomst was dat de lichte gevallen naar de tribunalen gingen, de zware naar de hoven.

De tribunalen zijn in niet in de onderhavige studie betrokken.

Sommige beroepsgroepen zoals ambtenaren en uitoefenaren van vrije beroepen zijn na de oorlog gezuiverd. De zuivering kon leiden tot sancties. In het kader van deze studie is de zuivering hier en daar aangestipt, maar niet nader onderzocht.

De Regering in Londen heeft zich op het standpunt gesteld dat zij, met een beroep op staatsnoodrecht, wetsbesluiten (in de vorm van Koninklijke Besluiten) kon uitvaardigen met de kracht van een formele wet. Dat gold ook voor de vier wetsbesluiten die de bijzondere rechtspleging regelden. Na de bevrijding heeft het parlement met deze opvatting ingestemd, zodat bekrachtiging achteraf niet nodig was. De naoorlogse rechter achtte zich bevoegd, de geldigheid van de noodwetgeving te toetsen. De Grondwet verbood immers alleen de rechterlijke toetsing van formele wetten en verdragen. De Bijzondere Raad van Cassatie achtte de wetsbesluiten geldig. De Bijzondere Gerechtshoven volgden deze opvatting.²

Deze studie beoogt te onderzoeken of de rechter zich onder de bijzondere omstandigheden waaronder hij moest werken op een behoorlijke manier van zijn taak heeft gekweten. Daartoe zijn alle dossiers van één gerecht, de Kamer Leeuwarden van het Bijzonder Gerechtshof aldaar, bestudeerd en geanalyseerd.

1.1.2 Het recht op een eerlijk proces als uitgangspunt

Het behoort tot de verworvenheden van het moderne strafrecht dat een verdachte niet alleen wordt beoordeeld door de rechter, maar dat hij voldoende gelegenheid krijgt zich tegen de ingebrachte beschuldiging te verweren.³ Van voorwerp van onderzoek wordt hij onderwerp. In het eerste geval spreekt men van een *inquisitoir* (onderzoekend) proces, in het tweede van een *accusatoir* (beschuldigend) proces. In het inquisitoir proces leidt de rechter het onderzoek op basis van de door het

¹ Tribunaalbesluit van 17 september 1944, S. E 101.

² Zo bv. BRvC 5 december 1945, NOR 150. Deze kwestie is nader uitgewerkt in par. 1.2.3. Anders dan de Regering meende de BRvC dat de Overeenkomst van Londen, waarin de berechting van misdrijven tegen de menselijkheid was geregeld, geen rechtstreekse werking had. Zie de bespreking van dit probleem in par. 3.3.

³ Zie over de geschiedenis van ons wetboek en zijn voorgangers: Minkenhof, *Strafvordering*, 3; Minkenhof-Reijntjes, *Strafvordering*, 9.